

Маријана КИРШОВА*

ТЕШКОЋЕ У ПРЕВОДУ ВИШЕЗНАЧНИХ ЛЕКСЕМА (руско-српске паралеле)

Скоро сваки језички знак, као што је познато, има три основна типа значења: референцијално (денотативно) значење које показује однос између знака и предмета који он означава, прагматско (конотативно) значење које указује на однос између знака и човека (уствари то су различити субјективни односи – емотивни, експресивни, стилистички итд.), и унутарјезичко (унутарлингвистичко) значење које указује на односе између конкретног знака и других знакова у оквиру истог знаковног система. Дакле, семантички садржај знака се по правилу састоји од три компоненте – референцијалног, прагматског и унутарјезичког значења. За теорију и праксу превођења од великог је значаја питање које гласи: да ли су се сви типови значења, који су изражени у изворном тексту, чувају у тексту превода? То је изузетно компликовано питање.

Пошто се превод често дефинише као процес претварања језичког дела на једном језику у језичко дело на другом језику при очувању непроменљивог значења, морамо томе додати да се у овом случају термин **значење** схвата у максимално широком смислу, као и то што бисмо морали при томе говорити само о релативном очувању непроменљивог значења. Из тога произилази да је главни задатак преводиоца по могућности што пуније преношење свих типова значења приликом превођења. Међутим, током превођења се неминовно долази до неких семантичких губитака, тј. значења из изворног текста се у текст превода преносе само делимично (в. : Бархударов 1975, 65-73).

* Проф. др Маријана Киршова, редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу

Максимално се приликом превођења преносе референцијална значења, иако се начини за изражавање таквих значења обично разликују, зависно од конкретног језика. Теже се преносе прагматска значења, док се унутарјезичка значења због своје суштине скоро уопште не преносе приликом превођења. То је потпуно схватљиво: приликом превођења један језик се замењује на други, при томе сваки језик представља својеврстан систем чији су се елементи налазе у међусобним односима карактеристичним управо за овај језички систем.

Међутим, пренос различитих значења приликом превођења зависи од жанра текста који се преводи, тј. наведена горе језичка значења играју разне улоге у текстовима зависно од њиховог жанра. Редослед преношења значења на тај начин такође зависи од карактера самог текста који се преводи. Нпр., за научну и техничку литературу од највећег је значења преношење референцијалних значења, пошто се најбитнија информација у текстовима овог типа садржи управо у референцијалним значењима. Напротив, за уметничку књижевност, а посебно за лирску поезију, водећа и основна значења су прагматска. То означава да приликом превођења текстова лепе књижевности преводилац често жртвује референцијално значење да сачува важнију за овакве текстове информацију која се налази у прагматским (емотивним и др.) значењима. У поетским текстовима веома често се најбитнија информација садржи у унутарјезичким значењима која преводилац покушава да преноси у првом реду. Дакле, у сваком конкретном случају преводилац мора да решава која значења имају предност приликом превођења, а која значења могу да се жртвују ради свођења до минимума губитка информације најважније за дати текст.

Главни проблем са којим се сусреће преводилац приликом преношења референцијалних значења је неподударање целокупног обима свих значења једне лексичке јединице у изворном језику и у језику на који се преводи. Не постоје таква два различита језика у којима би лексичке јединице имале потпуно исти обим референцијалних значења. У целини узевши могли бисмо све семантичке еквиваленте одређених лексичких јединица свести на три типа: 1) потпуно подударање лексичких јединица, 2) делимично подударање, 3) потпуно неподударање. За превођење најинтересантнији су случаји делимичног подударања и потпуног неподударања.

Случајеви потпуног подударања лексичких јединица различитих језика у читавом обиму њихових референцијалних значења су релативно ретки. По правилу, то су једнозначне речи, тј. речи које имају у оба јези-

ка само једно лексичко значење. У ову групу спадају властита имена и географски називи који улазе у речнички фонд оба језика (*Москва, Подгорица*), термини, бројеви и неке друге једнозначне лексичке јединице. По правилу, топоними и микротопоними се не преводе, већ се прилагођавају фонетској и фонолошкој структури језика, на који се преносе, путем транскрипције и транслитерације (Маројевић 1989, 35-46). Примери за овај рад су ексцерпирани из два савремена руска романа преведена на српски језик: В. Я. Маслов, *Ближняя дача*, Тула, 2005; В. Я. Маслов, *Любовь не имеет названия*, Тула, 2007, и из првих верзија њихових превода на српски језик:

*Он оказался в рядовой камере **Бутырской тюрьмы**. Он бы смирился, если бы его поместили в престижное **Лефортово** или в **Матросскую тишину**. – Нашао се у обичној ћелији затвора у **Бутиркама**. Смирио би се да су га сместили у престижно **Лефортово** или у **Морнарску тишину**.*

Бутырская тюрьма (затвор) се скраћено зове *Бутырки*. Преводилац је потпуно оправдано прилагодио српском језику овај микротопоним као именицу женског рода *pluralia tantum*: *Бутирке*. Понекад се преводи део топонима који садржи општи назив: *Старая площадь – Старий трг, Матросская тишина – Матроска* (не *Морнарска*) *тишина*. Поводом преноса топонима који није познат језику на који се он преводи, препоручује се превести општи део топонима: град, река, језеро... Зато је у горе наведеном примеру требало додати *затвор* (тјурьма): ... у *престижне затворе Лефортово или у Матроску тишину*. Разуме се да потпуна подударана не представљају тешкоћу за преводиоца од кога се једино тражи добро познавање одговарајућег еквивалента.

Беловежские соглашения *только закрепили эти события*. – *Преписане сагласности су само учврстиле овај догађај*.

Ово је пример потпуно погрешне семантизације и некоректног превода због незнања конкретне топонима *Беловешка Пушћа* (рус. *Беловежская Пушца*) и одређених историјских чињеница (фонска знања). Ради се о потписивању у децембру 1991. године (после распада Совјетског Савеза) споразума о стварању Заједнице независних држава (рус. *СНГ*) од три бивше совјетске републике – Русије, Украјине и Белорусије. Ови споразуми су потписани у Белорусији у месту које се управо зове *Беловежская Пушца* и зато се и споразуми зову – *Беловежские соглашения*. Вероватно, преводиоца је збунио придев *беловежские*, који је он вероватно повезао са руским изразом *переписать набело* „препи-

сати начисто”, и зато се у преводу појавио несхватљив израз *преписане сагласности* (?!).

Најчешћи случај приликом поређења лексичких јединица два језика је делимично подударане када једној речи у изворном језику одговара неколико семантичких еквивалената у језику на који се преводи. Зна се да претежну већину речи било ког језика карактерише вишезначност, при томе систем значења једне лексичке јединице у једном језику обично се не подудара потпуно са системом значења речи у другом језику, нпр. :

Произнеся эту многословную тираду, Виктор включил ноутбук. – Изговоривши ову брбљиву тираду, Виктор је укључио лаптоп.

Руски придев *многословный* има више српских еквивалената: у речнику се наводе *многоглагољив, брбљив, развучен, опишан*. Међутим, придев *брбљив* (рус. *болтливый*) односи се само на жива бића (човек, жена, папагај...), док уз именицу *тирада* не може бити употребљен (требало би превести: *описна, развучена тирада*).

А ја отмечаю Новый год, как финские парни, которых я наблюдал на прошлый Новый год – с одной рюмкой коктейля на всю ночь. – А ја сам запазио како фински момци, које сам посматрао прошле Нове године, проводе се са једном чашом коктеља сву ноћ.

Руски глагол *отмечать* са пет значења има у српском више преводних еквивалената:

- 1) *кого, што* обележавати, означавати, бележити, забележавати
- 2) *кого, што* записивати, прибележавати, убележавати
- 3) *кого, што* примећивати, опажати, запажати *кога, шта*, обраћати пажњу на *кога, шта*
- 4) *что и с везн. что:* подвлачити, истицати *шта*, указивати на *шта*
- 5) *что* прослављати, обележавати.

И овде се појављује полисемија као преводилачки проблем: преводилац је погрешно семантизовао глагол *отмечать* – уместо петог значења „прослављати, обележавати” узео је треће значење „опажати, примећивати, запажати”, поготову што се у истој реченици налази глагол *наблюдал* „посматрао сам” исте семантичке сфере. Коректан превод треба да гласи: *А ја обележавам (прослављам) Нову годину као фински момци, које сам посматрао прошле Нове године – са једном чашом коктеља целе ноћи.*

Узгред речено, пошто се овде ради о два блискосродна језика, има много примера једнојезичких и међујезичких паронима, када у процесу

превођења долази до замене значења паронима и до погрешне семантизације речи, нпр. :

Оказалось, что делать здесь ей больше нечего. – Учинило јој се да овде нема више шта да ради.

У овом примеру облик *оказалось* „показало се, испало је” преводилац је заменио значењем облика *показалось* „учинило се”. Требало је превести: *Испало је да овде нема више шта да ради.*

Она собиралась на экскурсию, но теперь раздумала. – Спремала се на излет, али сада је размислила (уместо: *али сада се предомислила*).

У преводу на блискосродне језике често долази до правих куриозитета због привидне сличности речи које имају различито значење (међујезичких хомонима), поготову приликом превођења жаргонских израза, нпр.:

Дядя Владо опять катал меня на лошадке. Так прикольно: не надо париться, чтобы что-то делать – кобыла сама тебя возит! – Чика Владо ми је опет дао да јашем коња. Онако свезаног за колац: не треба се презнојавати да би се нешто урадило – кобила те сама носи!

Аутор превода је измислио коња везаног за колац (уп. рус. *стоять на приколе* „бити везан”). Међутим, *прикольно* нема никакве везе са коцем и има веома емоционално значење: „Дивно је!”.

Я быстро: прикинь, мне надо надеть только свитер и пальто. Сечешь? – Брзо ћу: израчунај колико ће нас коштати (!), треба да обучем само џемпер и зимски капут...

И ту је радила преводиочева уобразиља, пошто аутор превода није био упознат са употребом глагола *прикинуть* и *сечь* у говорном жаргону: *Брзо ћу: види, само треба да обучем џемпер и капут. Конташ ли?*

Он заказывал только дорогие блюда. Благо, в Черногории, ты знаешь, они стоят дешево. – Наручивао је само скупа јела. Материјална добра, знаш, да су у Црној Гори јефтина.

Преводилац је побркао именицу *блага* „добра, богатства” са везником *благо* „захваљујући томе што..., кад већ..., тим пре, што...”. Требало би превести: *Тим пре што су она у Црној Гори јефтина.*

Најчешћи је случај када обе речи – у изворном језику и у језику превода – имају како иста значења, тако и различита. Рецимо, руска реч *стол* и српска *сто* подударају се само у значењу „предмет намештаја”, али се разликују у другим значењима: рус. *стол* има још значења која се преносе срп. еквивалентима *храна, исхрана; биро* и др. :

стол 1) сто; *обеденный стол* – сто за ручавање

2) сто; *операционный стол* – операциони сто

3) храна, исхрана; *диетический стол* – дијетална храна

4) биро; *справочный стол* – биро за информације; *стол заказов* – биро за наруџбине (у продавници); *паспортный стол* – пријавно (пасошко) одељење.

Веома су интересантни случајеви делимичне еквивалентности који су везани за недиференцираност значења речи у једном језику, за разлику од другог језика. При томе једном речи са ширим, недиференцираним значењем у једном језику одговарају две или више речи у другом језику које изражавају ужи појам и спадају у ограничену класу денотата: уп. рус. *палец* – срп. *палац* (большой палец), *прст*; *одеяло* – *ћебе* (шерстяное, байковое одеяло), *јорган* (стеганое одеяло), *дека* (легкое одеяло); *столовая* – *менза*, *кантина*, *трпезарија*. У другим случајевима, напротив, српске речи су се показале као семантички недиференциране, нпр. : срп. *песма* – рус. *стихотворение*, *песня*; срп. *прати* – рус. *мыть*, *стирать*.

Када у језику нема посебних лексичких јединица за неке појмове, ради њихове диференцијације често се прибегава атрибутивним синтаagmaма, нпр. рус. *голубой* – *синий*; срп. *светлоплави* – *затвореноплави* (али: *модри очи* „синие глаза”, *плаво небо* „синее небо”, *плави различци* „синие васильки”). Ако нема потребе у прецизирању сличних појмова, у српском језику се употребљавају семантички недиференциране речи, као што је *плав*.

У свим наведеним примерима радило се само о референцијалним значењима. Међутим, чак ако у језику превода и постоји еквивалент речи изворног језика, он не може бити увек употребљен због разлике у прагматском значењу. Нпр., у руском језику постоји реч *очи* која се по обиму свог референцијалног значења потпуно одговара српској речи *очи*, али руска реч *очи* користи се веома ограничено, углавном у поетским текстовима, и због своје стилистичке карактеристике не може да се нађе у преводу српске реченице типа *Боле га очи* (рус. *У него болят глаза*).

Трећи могући случај узајамног односа лексичких јединица оба језика је непостојање одговарајућег еквивалента у језику превода – ту се ради о тзв. безеквивалентној лексици. Горе смо наводили примере географских назива који немају никакве еквиваленте у речнику српског језика (типа *Лефортово*), за разлику од географских назива и властитих имена који већ одавно имају еквиваленте (типа *Москва*, *Подгорица*). Као што је познато, у безеквивалентну лексику спадају властита имена, географске називе, називе установа, организација, новина итд., називе релаја која означавају предмете материјалне и духовне културе конкрет-

ног народа и нису познати носиоцима других језика. Међутим, понекад је тешко повући границу између безеквивалентне лексике и оне лексике која већ има устаљене еквиваленте у речнику другог језика, нпр. рус. Дума „доњи дом у руском парламенту“:

Кто отстаивал его кандидатуру на Госдуме? – Ко се залагао за његову кандидатуру на Државној Думи?

Лексема Дума се употребљава у преводу на српски без икаквог коментара или објашњења, као нешто што сви знају.

Сва значења једне лексичке јединице су међусобно повезана, стварајући на тај начин сложено семантичко јединство које се зове семантичка структура речи (в. : Фомина 2003, стр. 44-45).

Пошто је карактер семантичких веза између лексичких јединица различит у разним језицима, вишезначност се сматра за једну од важних особености националне својеврсности лексичког фонда, она умногоме доприноси изражајности лексема: „Многозначность слов естественных языков народов мира – это одна из важнейших особенностей их лексики, одна из важнейших особенностей человеческого языка вообще. Именно поэтому следует говорить о законе многозначности слова, о законе лексической полисемии” (Будагов 1972, 140). Проучавање закона лексичке полисемије омогућује активно коришћење потенцијалних квалитета речи приликом превођења текста, када се траже међујезички семантички еквиваленти.

Ево примера погрешног избора једног значења у вишезначној речи:

Он попытался протянуть отцу руку, но не смог, и она лишь бессильно дрогнула. – Покушао је да пружи руку оцу, али није могао, и она је беспомоћно изгубила самопоуздање.

Глагол *дрогнуть* има неколико значења и неколико преводних српских еквивалената: 1) задрхтати, стрести се, 2) затреперити (о светлу), задрхтати (о гласу), 3) смести се, изгубити се; изгубити самопоуздање. Преводилац је изабрао погрешно – треће значење уместо првог, основног значења: *она је ... задрхтала (уздрхтала).*

Что бы ты делала совсем без денег? На панель пошла? – Но ты же видишь – я не на панели! – Шта би ти радила да си сасвим без новца? Би ли пошла на плочник? – Па зар не видиш – нисам на плочнику!

Руској лексичкој јединици *панель* у српском одговара неколико преводних еквивалената: 1) плочник, тротоар; 2) панел – плоча, дрвена оплата; 3) бетонска плоча, панел. Међутим, у српском је уобичајен израз са именицом *тротоар*: *краљица тротоара* (не: *краљица плочника*).

Навели смо више примера погрешне семантизације вишезначних лексема приликом превођења с руског језика на српски, тј. са једног сродног језика на други. Још је теже пренети са једног језика на други (без обзира што су они сродни) игру речи основану на употреби хомонима, нпр. :

Брак – дело *серьезное*, и важно, чтобы он не оказался **браком**. – **Брак** је озбиљна и важна ствар, да би био **брак**.

Из нашего с ним **брака** только и может быть нравственный **брак**. – Мој и његов **брак** би могао бити само природан **брак**.

Аутор превода је превидео да се ради о лексемама-хомонимима, тј. графички сличним речима које имају апсолутно различито значење: 1) БРАК – срп. брак; 2) БРАК – срп. дефект, мана; шкарт, роба с грешком. Према томе, коректан превод који подразумева у руском игру речи (на српски то не може да се пренесе) требало би да гласи: *Брак је озбиљна и важна ствар, да не би био шкарт. Наш брак би могао бити само морални шкарт.*

– Да от чтения твоих книг уши вянут!

– При чем здесь уши, читают глазами, – хотел поправить ее Виктор.

– Есть **писатели и писатели**, с ударением на первом слоге. Так вот ты – из тех, кто не пишет, а пишет.

Преводилац је покушао да сачува игру речи:

– Твоје је књиге одвратно читати! (тачније би било: *Читање твојих књига пара уши!*).

– Какве сад уши, чита се очима – хтео је Виктор да је исправи.

– Постоје **писци и писатељи**, с акцентом на првом слогу. Ти си онај који не пише, већ пиша.

А сад ћемо обратити пажњу на преношење прагматских (углавном емотивних) значења. Ту се појављује проблем: да ли све може да се преведе? Већина научника који се баве транслатологијом (рус. *переводоведение*) сматрају да се све преводи, пошто значења језичких знакова могу бити пренесена средствима другог језика, иако уз одређене губитке. Међутим, као што је познато, циљ говорне комуникације (између осталог и двојезичне) немогуће је свести само на преношење значења језичких знакова. Значења језичких знакова садрже само један део друштвеног колективног искуства који је неопходан за адекватно тумачење поруке. Други део животног искуства који је такође потребан за адекватно тумачење текста састоји се у екстралингвистичким или делимично екстралингвистичким (фонским) знањима, умењима, навикама адресата

(Латышев, Семенов 2007, 67). Од великог значаја је и преношење оцене коју даје тексту аутор оригинала.

Ево примера када је преводилац покушавао да пренесе емотивну обојеност руског оригинала (у руском се често употребљавају деминутивна образовања која не значе мању величину, већ само указују на емотиван однос аутора према исказу):

*Я соглашусь погостить там **недельку**. – Прихватићу да тамо будем у гостима **једну недељицу**.*

У овом случају умесно би било превести *недельку* као *барем једну недељу*, где лексичка јединица *барем* компензује немогућност коришћења деминутива, пошто то није у духу српског језика.

Мальчишку пригрозили поставитъ в угол. – Дечачићу су припретили да ће га посадити (ставити?!) у ћошак.

Лексема *мальчишка* има пејоративно значење, зато никако не одговара српској лексеми *дечачић* као речи од мила која се предлаже у преводу као преводни еквивалент; требало би превести барем помоћу неутралне речи *дечко*.

*Невзрачная Наташка покорила сразу двух мужиков, а я – вся такая растакая – не могу заманить в сети ни одного, даже самого захудалого **мужичонка!** – Неугледна Наташа одједном је освојила двојицу мушкараца, а ја – сва таква и само таква – не могу да упецам у мрежу ни једног, чак ни најбезвреднијег **мушкарчића**.*

Као и у претходном примеру, пејоративно значење у руском погрешно се преноси помоћу значења од мила у српском. Коректнији би био следећи превод: ... *а ја – сва нај-нај – не могу да упецам у мрежу ни једног, чак ни најбезвреднијег **мушкарца**.*

Дакле, чак и добро познавање оба језика (језика оригинала и језика превода) уопште не гарантује адекватност превода, јер је за потпуно разумевање језичких јединица потребно имати поменуто горе тзв. екстралингвистичко искуство, односно фонска знања, која су по правилу различита код представника различитих језичких колектива (управо прагматско значење схватамо као однос између одређеног знака и човека, тачније, људског колектива), а да већ не помињемо различита прагматска значења и различите конотације као допунске асоцијације које одређена језичка јединица изазива у свести носилаца разних језика (уп. рус. *черемуха* и срп. *сремуж*, рус. *кизил* и срп. *дрен*).

Подумать, что вы берете взятки! Хотя бы и борзыми щенками! – Помислити да узимате мито! Бар итенад хртова као мито!

Овај пример код носилаца руског језика изазива асоцијације на Гогољево дело „Мртве душе”: у руском чак постоји крилатица *братъ взятки борзыми щенками*; у преводу на српски ова фонска знања се губе, и буквалан превод не преноси арому оригинала, чак изазива код читалаца недоумицу.

Неке лексичке јединице већ садрже у својој семантичкој структури, као компоненту, конкретан однос чланова језичког колектива према одређеним знаковима, нпр. рус. *харя, морда* – срп. *њушка* (о човеку) – у овом случају имамо негативно-пејоративну субјективну карактеристику као прагматско значење које се изражава преко емоционалне обојености.

– *Поздравляю, маман! – Честитам, маман!*

У овом примеру фамилијарну обојеност обраћања мајци са *маман* у руском прикладније би било пренети на српски помоћу лексичке јединице *кева*: *Честитам, кево!*

За проблем преношења прагматских значења везано је питање преноса, приликом превођења, метафоричких значења лексема. Као полазна тачка таквог преноса често служе емотивно обојени поредбени изрази типа рус. „бесстрашен как лев”, „послушен как ягненок”, „хитер как лиса” и срп. „храбар као лав”, „кротак као јагње”, „лукав, препреден као лисица”. Такви поредбени изрази се појављују код свих народа на основу додељивања животињама људских особина које се затим поново преносе на човека. Међутим, животиње код различитих народа често имају различите особине: уп. рус. *глуп как баран, упрямый как бык (осел), назойлив как муха* – срп. *глуп као теле, тврдоглав као магарац (мазга)* (ова животиња је слабо позната у Русији, рус. *мул*), *досадан као стеница (крпел)*. Рецимо, у руском *ворона* означава неспретног, расејаног човека (*Ворона ты, вот и все!*), док у српском *врана* значи глупог, непријатног човека (*Врано једна!*).

Сколько писателей этот козел лишил дач! – Колико је писаца овај јарац оставио без вила!

У руском језику лексема *козел* се користи као погрдна реч која има општу пејоративну обојеност, у српском језику лексичка јединица *јарац* нема такво метафоричко значење. У овом примеру умесније је употребити реч *гад*: *Колико је писаца овај гад оставио без вила!*

Дакле, у овом раду смо на примерима превода лепе књижевности с руског језика на српски покушали да прикажемо проблеме превођења вишезначних лексема и бројне случајеве погрешне семантизације везани за полисемију, као и начине преноса референцијалних и прагматских значења.

ЛИТЕРАТУРА

- Л. С. Бархударов, *Язык и перевод*, Москва, „Международные отношения”, 1975.
- Р. Маројевић, *Лингвистика и поетика превођења*, Београд, „Научна књига”, 1989.
- М. И. Фомина, *Современный русский язык. Лексикология*, Москва, „Дрофа”, 2003.
- Р. А. Будагов, *Закон многозначности слова*, Русская речь, № 3, Москва, 1972.
- Л. К. Латышев, А. Л. Семенов, *Перевод (теория, практика и методика преподавания)*, Москва, „Академия”, 2007.

Марианна КИРШОВА

ТРУДНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ МНОГОЗНАЧНЫХ
ЛЕКСЕМ (РУССКО-СЕРБСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ)

Резюме

В данной работе основное внимание уделено сложностям перевода многозначных лексических единиц; приводятся многочисленные примеры ошибочной семантизации лексем, связанной с полисемией. Рассмотрены также особенности переноса в другой язык (в данном случае из русского в сербский) референциальных и прагматических значений. Текст содержит много иллюстраций из русских романов и их переводов.

